

YALPIZ O‘SIMLIGINING YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI VA FOYDALI XUSUSIYATLARI

Siddiqova Gulziraxon Saydullo qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Mamadaliyeva Durdonaxon Obidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Hamroqulov Diyorbek Komiljon o‘g‘li

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yalpiz o‘simligining yetishtirish texnologiyasi va foydali xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Yalpiz o'simligi, foydali xususiyatlari, ko'p yillik xushbo'y ot, Osiyo yalpizi, barg, gul

Yalpiz — labguldoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik o‘tsimon o‘simliklar turkumi, dorivor va efirmoyli o‘simlik. Shimoliy yarim sharning iliq iqlimli mintaqalarida 20—25 turi tarqalgan. Yevropa mamlakatlari, AQSH, Ukraina, Belarus va Shimoliy Kavkazda Ya.ning taxir (achchiq) Ya. va jingalak Yalpiz, Xitoy, Hindiston, Braziliya va boshqalar mamlakatlarda dalayoki suv Ya. turlari ekiladi. O‘zbekistonda 4 turi: suv Yalpiz ,osiyo Yalpizi, taxir (achchiq) Yalpiz va jingalak Yalpiz yovvoyi holda o‘sadi, Poyasi tik shoxlangan, bo‘yi 25—100 sm gacha, barglari qarama-qarshi joylashgan, rombsimon, nashtarsimon yoki tuxumsimon, gullari chala soyabonsimon to‘pgulga yig‘ilgan, binafsharang. May—oktabrda gullaydi. Yalpiz yorug‘sevar, namsevar o‘simlik. Barglarida 2,5—3 %, gullarida 4—6 %, poyasida 0,3 % mentol (validolning tarkibiy qismi)ga boy bo‘lgan efir moyi, shuningdek, flavonoidlar, vitaminlar, oshlovchi moddalar bor. Tibbiyotda Yalpiz bargidan tayyorlangan tindirma (nastoyka) va damlamasidan ko‘ngil ayniganda hamda o‘t haydovchi vosita sifatida foydalaniladi. Barglari va poyasidan olingan yalpiz moyi parfyumeriya, oziq-ovqat sanoatida va tibbiyotda, bahorda yangi chiqqan barglari oshko‘k sifatida ishlatiladi. Vegetativ (bahorda ildizini bo‘lib ekish) yo‘li bilan ko‘paytiriladi. O‘zbekistonniig barcha viloyatlarida nam yerlarda, ariq va daryo bo‘ylarida o‘sadi[1].

Qalampir yalpiz yovvoyi holda uchramaydi. Uni *Mentha aquatica* L. bilan *Mentha spicata* Gilib. ning o‘zaro chatishishidan vujudga kelgan, deb faraz qilinadi. Qalampir yalpiz asosan Ukrainada (Poltava, Chernigov, Kiev, Sumsk va Jitomir viloyatlarida), Qrimda, shuningdek, Krasnodar o‘lkasida, Voronej viloyatida, Belarus va Moldova respublikalarida o‘stiriladi. Qalampir yalpizning ikki tur xili bor: qora qalampir yalpiz va oq qalampir yalpiz. Oq qalampir yalpizning poya va tomirlari oq yashil, qora qalampir yalpizning poya va tomirlari esa qizil-binafsha rangda bo‘ladi. Dorivor

mahsulot sifatida asosan qora qalampir yalpiz tur xili o‘stiriladi. Yalpizning oq tur xilining hidi nozik va yoqimli bo‘lgani uchun u parfyumeriya (atir-upa) va oziq-ovqat sanoati uchun o‘stiriladi. Ko‘p yillik, bo‘yi 30-100 sm ga yetadigan o‘t o‘simlik. Poyasi bir nechta, tik o‘sovchi, to‘rt qirrali, tuksiz yoki siyrak tukli. Bargi oddiy, cho‘ziq tuxumsimon yoki lansetsimon, o‘tkir uchli, qirrasini o‘tkir arrasimon. Barglar poyada qisqa bandlar bilan qarama-qarshi joylashgan. Gullari mayda, pushti, och binafsha yoki qizil-binafsha rangda, poya va shoxlar uchida g‘uj joylashgan boshqochasimon gul to‘plami hosil qiladi. Gulkosachasi naychasimon, binafsha rangli, besh tishli bo‘lib, meva bilan birga qoladi. Gultojisi bir oz qiyshiq, voronkasimon, to‘rt bo‘lakli (boshqa labguldoshlardan farqi), otaligi 4 ta, onalik tuguni 4 bo‘lakli, yuqoriga joylashgan. Mevasi kosachabarg bilan birlashgan 4 ta yong‘oqcha. Qalampir yalpiz bargi preparatlari, efir moyidan tayyorlangan yalpiz suvi va nastoykasi ko‘ngil aynishiga va qayt qilishga qarshi hamda ovqat hazm qilish jarayonini yaxshilashda ishlatiladi. Bundan tashqari, yalpiz suvi og‘iz chayqash va miksturalar ta‘mini yaxshilash uchun qo‘llaniladi.

Efir moyidan ajratib olingan mentol quloq, burun, nafas yo‘llari kasalliklarida hamda tish og‘rig‘ini qoldirish uchun ishlatiladi. Mentoldan bosh og‘rig‘ini qoldiradigan migren qalami tayyorlanadi. Mentol preparati - validol, ko‘krak qisish (stenokardiya) kasalligida ishlatiladi. Efir moyi va mentol oziq-ovqat hamda parfyumeriya sanoatida ham qo‘llaniladi.

Dorivor preparatlari. Bargidan damlama, efir moyidan yalpiz suvi, nastoyka tayyorlanadi; mentol migren qalami va validol (izovalerian kislotaning mentol bilan hosil qilgan murakkab efiridagi mentolning 25-30% li eritmasi) tarkibiga kiradi.

Qalampir yalpizni donli ekinlar maydonlariga joylashtiriladigan bo‘lsa, hosili yig‘ishtirib olingandan so‘ng begona o‘tlar xususiyatiga, agrotexnik talablariga ko‘ra, 10-15 sm chuqurlikda diskali boronalar bilan ag‘darmay yumshatiladi. Oradan 15-20 kun o‘tgach kuzda gektariga 15-20 tonna mahalliy o‘g‘it yoki kompost va 40-50 kg dan sof fosforli o‘g‘itlar kirgizib 27-30 sm chuqurlikda haydab qo‘yiladi. O‘simlikni ekish oldidan tuproqning zichligiga va begona o‘tlarning paydo bo‘lishiga qarab yerlarni kultivatsiya va boronalab qo‘yiladi. Qalampir yalpiz ildizpoya qalamchalardan ko‘paytiriladi. Ekishdan oldin 8-10 sm uzunlikda qalamchalar tayyorlanadi. Erta bahorda qalamchalar (mart- aprel oylarida) 10 sm chuqurlikda tayyorlangan, yaxshi namlangan jo‘yaklarga bir-biridan 20- 25 sm masofada maxsus seyalkalarda yoki qo‘lda ekiladi. Qator oralari 60 va 45 sm dan qilib, har bir uyaga 2 tadan o‘simlik joylashtiriladi va bir gektar yerga o‘rtacha 5-6 sentner ildizpoya qalamchalari zarur bo‘ladi.

Xulosa:

Yalpiz juda foydali xususiyatlarga ega. Ishtaxa ochuvchi, yurak qon tomir kasalliklarida foydali.

Qalamchalar ekilgandan so'ng sug'orish egatlari olinadi va tuproq to'yinguncha sug'oriladi. Ko'chatlar ekilgandan so'ng 4-5 kun o'tgach ko'karmay qolgan maydonlarga qayta ekish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Murdaxaev Yu. M. Medicinal culture in Uzbekistan, Tashkent, 2001.
2. Murdaxayev Yu.M. Medicinal plants found in Uzbekistan. Tashkent, 1990.
3. Musayev BS "Fertilizer application system", Tashkent, 1998.
4. Musayev B. S. Agrochemistry. Tashkent, 2001
5. Reference book on medicinal cultures. Voronezh, 1963.
6. Turova A.D.Sapojnikova E. N. Medicinal rasteniya SSSR i ix primeneniye. Moscow, 1982.
7. Kholmatov X.X. etc. Russian-Latin-Uzbek Dictionary of Medicinal Plants, Tashkent, 1992.
8. Хайдаров М. М., Турдалиев А. Т. Саминов ААУ Энергетические особенности аминокислот в светлых сероземах //Тенденции развития науки и образования. – 2021. – №. 80-3. – С. 45-47.
9. Turdaliev A. T. et al. Influence of irrigation with salty water on the composition of absorbed bases of hydromorphic structure of soil //IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2022. – T. 1068. – №. 1. – С. 012047.
10. Saminov A., Ismoiljonova D., Rahmataliyeva M. DORIVOR SUT QUSHQO'NMAS OSIMLIGINING FOYDALI XUSUSIYATLARI VA UNDAN OQILONA FOYALANISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. D4. – С. 155-159.
11. Anvarjonovich D. Q., O'g'li S. A. A., O'g'li X. The importance of fungicides and stimulants in preparing seed grains //Asian journal of multidimensional research. – 2021. – T. 10. – №. 4. – С. 415-419.
12. Saminovich M. B., Gulomatovna X. N., O'G'Li S. A. A. Petrushka o'simligini yetishtirish va undan oqilona foydalanish //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. D3. – С. 259-262.